

<https://doi.org/10.62837/2025.7.410>

MÜŞFİQ BORÇALI (ÇOBANOV),
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Texniki Universiteti,
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
ORCID 0009-0008-86842722; mborcali@gmail.com;

XIX ƏSRİN SONU VƏ XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ GÜRCÜ DRAMATURGIYASINDA AZƏRBAYCAN MÖVZUSU

Açar sözlər: Azərbaycan, gürcü, şair, yazıçı, jurnalist, publisist, publisistika, mətbuat, əsər, şeir, poema, poeziya, nəsr, hekayə, povest, roman, pyes, dram, yaradıcılıq, təsvir, qaçaqlıq, dastan, dostluq, Koroğlu, Qaçaq Kərəm, Qarabağlı Qaçaq Aslan bəy

XÜLASƏ

Məqalədə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gürcü dramaturgiyasında Azərbaycan mövzusu araşdırılır. Göstərilir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında gürcü həyatı təsvir olunduğu kimi, gürcü ədəbiyyatında da, o cümlədən, gürcü dramaturgiyasında da Azərbaycan həyatı və məişəti daim əks olunmuş və xalqın müsbət obrazları yaradılmışdır. Gürcü dramaturgiyasında Azərbaycan həyatı, xalqın tarixi, qəhrəman keçmişi, adət və ənənələri, xalqlar arasındakı dostluq, qarşılıqlı dialoq münasibətləri və s. əsas mövzulardan biri olmuşdur. Xüsusilə də, Azərbaycanlı qaçaqların mərdliyi, igidliyi gürcü ədəbiyyatı üçün gözəl mövzular vermişdir. Bu mövzunu gürcü ədəbiyyatında daha çox XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində müşahidə edirik. Azərbaycanda baş verən böyük ictimai, iqtisadi və siyasi irəliləyişlər gürcü mətbuatında və ədəbiyyatında olduğu kimi, gürcü dramaturgiyasında da öz geniş əksini tapmışdır. Bir çox gürcü yazıçıları iç-içə yaşadıkları Azərbaycan xalqının həyatını bu və ya digər şəkildə zaman-zaman təsvir etmişlər. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaşamış məşhur gürcü yazıçıları və ictimai xaimləri - İvane Yevlaxişvili (1824-1888), Vasili Barnov (1856-1934), Georgi Tumanov-Tumanışvili (1856-1920), İlya Xoneli (1859-1900), Şio Araqvıspireli (1867-1926) Georgi Amilaxvari (1870-1924), İrodion Evdoşvili-Xositaşvili (1873-1916), Mixeil Cavaxişvili (1880-1837) və b. öz bədii və publisistik əsərlərində, görkəmli gürcü şairləri Rafael Eristavi (1824-1901), Georgi Dvanadze (1829-1886), İlya Çavçavadze (1837-1907), Akaki Tsereteli (1840-1915), İvane Qomelauri (1867-1951), Aleksandr Abaşeli (1884-1954), Vasil Qorqadze (1895-1973) və b. Azərbaycana həsr etdikləri poetik nümunələrdə Azərbaycan mövzusunə geniş yer verdikləri kimi, tanınmış gürcü dramaturqları Zurab Antonov (1820-1854), İvane Mçedlişvili (1870-1933), Anton

Purtseladze (1839-1913) və b. da yaratdıqları səhnə əsərlərində gürcü oxucusuna böyük sevgi və məhəbbətlə Azərbaycan haqqında ətraflı məlumatlarla yanaşı, həm də, onun tarixi keçmişi, adət-ənənələri, qaçaqlıq hərəkatı, xalq qəhrəmanları, igid oğulları, mərd qaçaqları, eləcə də, təbii gözəlliklərilə tanış olmaq imkanı vermişlər. Sözsüz ki, bu da Azərbaycan və gürcü xalqlarının dostluğunun daha da möhkəmlənməsinə, Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin daha yüksək səviyyədə inkişafına xidmət etmiş və bu gün də xidmət etməkdədir.

MUSHFIG BORCHALI (CHOBANOV),

THE AZERBAIJAN THEME IN GEORGIAN DRAMATURGY AT THE END OF THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY

Keywords: Azerbaijan, Georgian, poet, writer, journalist, publicist, journalism, press, work, poem, poetry, prose, story, narrative, novel, play, drama, creativity, description, fugitiveness, epic, friendship, Koroglu, Qachag Kerem, Qachag Aslan bey from Karabakh

SUMMARY

The article studies the Azerbaijani theme in Georgian dramaturgy at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. It is shown that just as Georgian life is depicted in Azerbaijani literature, Azerbaijani life and everyday life have always been reflected in Georgian literature, including Georgian dramaturgy, and positive images of the people have been created. In Georgian dramaturgy, Azerbaijani life, folk history, heroic past, customs and traditions, friendship between peoples, mutual dialogue relations, etc. are one of the main themes. In particular, the bravery and courage of Azerbaijani refugees has been a wonderful theme for Georgian literature. We observe this theme in Georgian literature more often at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. The great social, economic and political developments that took place in Azerbaijan found their reflection in Georgian dramaturgy, as well as in Georgian press and literature. Many Georgian writers have described the life of the Azerbaijani people, with whom they lived in close proximity, in one way or another. Famous Georgian writers and public figures of the late 19th and early 20th centuries - Ivane Yevlakhishvili (1824-1888), Vasily Barnov (1856-1934), Giorgi Tumanov-Tumanishvili (1856-1920), Ilya Khoneli (1859-1900), Shio Aragvispireli (1867-1926), Giorgi Amilakvari (1870-1924), Irodion Evdoshvili-Khositashvili (1873-1916), Mikheil Javakhishvili (1880-1837) and others. In his artistic and journalistic works, prominent Georgian poets Rafael Eristavi (1824-1901), Giorgi Dvanadze (1829-1886), Ilya Chavchavadze (1837-

1907), Akaki Tsereteli (1840-1915), Ivane Gome-lauri (1867-1951), Aleksandr Abasheli (1884-1954), Vasil Gorgadze (1895-1973) and others. Just as well-known Georgian playwrights Zurab Antonov (1820-1854), Ivane Mchedlishvili (1870-1933), Anton Purtseladze (1839-1913) and others gave extensive space to the theme of Azerbaijan in their poetic works dedicated to Azerbaijan. In their stage works, they gave the Georgian reader the opportunity to get acquainted with Azerbaijan with great love and affection, as well as with its historical past, customs and traditions, smuggling movement, folk heroes, brave sons, brave fugitives, and natural beauties. Undoubtedly, this has served to further strengthen the friendship of the Azerbaijani and Georgian peoples, to develop Azerbaijani-Georgian literary relations at a higher level, and continues to serve today.

МУШФИГ БОРЧАЛЫ (ЧОБАНОВ),

**АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ТЕМА В ГРУЗИНСКОЙ ДРАМАТУРГИИ
КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА**

Ключевые слова: Азербайджан, грузин, поэт, писатель, журналист, публицист, журналистика, пресса, произведение, стихотворение, поэма, поэзия, проза, рассказ, повествование, роман, пьеса, драма, творчество, описание, бегство, эпос, дружба,

Кёроглу, Гачаг Керем, Гачаг Аслан бек из Карабаха

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается азербайджанская тема в грузинской драматургии конца XIX – начала XX веков. Показано, что подобно тому, как грузинская жизнь изображается в азербайджанской литературе, жизнь и быт азербайджанцев всегда находили отражение в грузинской литературе, в том числе и в грузинской драматургии, создавая позитивные образы народа. В грузинской драматургии азербайджанская жизнь, народная история, героическое прошлое, обычаи и традиции, дружба между народами, взаимный диалог и т. д. являются одними из основных тем. В частности, храбрость и мужество азербайджанских беженцев были прекрасной темой для грузинской литературы. Мы наблюдаем эту тему в грузинской литературе чаще всего в конце XIX - начале XX веков. Великие социальные, экономические и политические события, происходившие в Азербайджане, нашли свое отражение в грузинской драматургии, а также в грузинской прессе и литературе. Многие грузинские писатели так или иначе описывали жизнь азербайджанского народа, с которым они жили в тесном соседстве. Известные грузинские писатели и общественные деятели конца 19 - начала 20 веков -

Иване Евлахишвили (1824-1888), Василий Барнов (1856-1934), Георгий Туманов-Туманишвили (1856-1920), Илья Хонели (1859-1900), Шио Арагвиспирели (1867-1926), Георгий Амилаквари (1870-1924), Иродион Евдошвили-Хоситашвили (1873-1916), Михаил Джавахишвили (1880-1837) и другие. В своих художественных и публицистических произведениях выдающиеся грузинские поэты Рафаэль Эристави (1824-1901), Георгий Дванадзе (1829-1886), Илья Чавчавадзе (1837-1907), Акакий Церетели (1840-1915), Иванэ Гоме-лаури (1867-1951), Александр Абашели (1884-1954), Васил Горгадзе (1895-1973) и другие отвели большое место азербайджанской теме в своих поэтических произведениях, посвященных Азербайджану. В своих сценических произведениях они с большой любовью и нежностью дали возможность грузинскому читателю познакомиться с Азербайджаном, его историческим прошлым, обычаями и традициями, контрабандой, народными героями, отважными сынами, отважными беглецами и природными красотами. Несомненно, это послужило дальнейшему укреплению дружбы азербайджанского и грузинского народов, развитию азербайджано-грузинских литературных связей на более высоком уровне и продолжает служить этому делу и сегодня.

Giriş

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gürcü mətbuatında olduğu kimi, gürcü ədəbiyyatında da Azərbaycan mövzusu, Azərbaycan xalqının həyatı, adət və ənənələri, Azərbaycanda baş verən böyük ictimai, iqtisadi və siyasi irəliləyişlər, Azərbaycan və gürcü xalqları arasındakı dostluq, qarşılıqlı dialoq münasibətləri əsas mövzulardan biri olmuşdur. Bir çox gürcü yazıçıları iç-içə yaşamaları səbəbindən çox yaxşı tanıdıqları, eyni zamanda, folkloruna, ədəbiyyatına və mədəniyyətinə daha yaxşı bələd olduqları qonşu Azərbaycan xalqının həyatını öz əsərlərində zaman-zaman bu və ya digər şəkildə təsvir etmişlər. Bu təsvirlər gürcü poeziyası və gürcü nəsrində olduğu kimi, gürcü dramaturgiyasında da daha geniş şəkildə ehtiva olunmuşdur. Bu ehtiva, iki dost və qonşu xalqın, eləcə də, qədim tarixə və zəngin ədəbi dostluq əlaqələrinə malik olan ədəbiyyatlar arasındakı yaxınlıqdan irəli gəlmiş, onların dostluq, qonşuluq və qardaşlıq şəraitində yaşamaları bədii düşüncəyə də sirayət etmişdir. Həmin dövrdə yaşamış məşhur gürcü yazıçıları və ictimai xaimləri - İvane Yevlaxişvili (1824-1888), Vasili Barnov (1856-1934), Georgi Tumanov-Tumanişvili (1856-1920), İlya Xoneli (1859-1900), Şio Araqvıspireli (1867-1926) Georgi Amilaxvari (1870-1924), İrodion Evdoşvili-Xositaşvili (1873-1916), Mixeil Cavaxişvili (1880-1837) və başqaları gürcü və rus dillərində nəşr olunan qəzet və jurnallarda, toplu və kitablarda çap olunmuş öz bədii və publisistik əsərlərində, görkəmli gürcü şairləri Rafael Eristavi (1824-1901), Georgi Dvanadze (1829-1886), İlya Çavçavadze (1837-1907), Akaki Tsereteli (1840-1915), İvane Qomelauri (1867-1951), Aleksandr Aba-

şeli (1884-1954), Vasil Qorqadze (1895-1973) və b. Azərbaycana həsr etdikləri poetik nümunələrdə Azərbaycan mövzusunə geniş yer ayıraraq, Azərbaycan haqqında, xüsusilə də, Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Qazax, Quba, Zaqatala, Şəki, Qarabağın müxtəlif güşələri, o cümlədən, qədim Şuşa şəhəri haqqında ətraflı məlumat verdikləri kimi, tanınmış gürcü dramaturqları Zurab Antonov (1820-1854), Anton Purtseladze (1839-1913), Aşıq Hazira (1845-1922), İvane Mçedlişvili (1870-1933) və b. da yaratdıqları səhnə əsərlərində gürcü oxucusuna böyük sevgi və məhəbbətlə Azərbaycan haqqında ətraflı məlumatlarla yanaşı, həm də, onun tarixi keçmişi, adət-ənənələri, qaçaqlıq hərəkatı, xalq qəhrəmanları, igid oğulları, mərd qaçaqları, eləcə də, təbii gözəlliklərilə tanış olmaq imkanı vermişlər. (*Borçalı, 2014*)

Bildiyimiz kimi, qaçaqçılıq hərəkatı XIX əsrdə çara və çarın Rusiya imperiyasına qarşı mübarizənin formalarından biri kimi Cənubi Qafqazda, Rusiyada və digər ərazilərdə geniş yayılmışdı. Bu hərəkat yazıçılara, o cümlədən gürcü ədiblərinə də yeni mövzu vermişdir. Azərbaycanın xalq dastanlarının qəhrəmanları Koroğlu, Qaçaq Kərəm, Qaçaq Nəbi, Qaçaq Aslan, Mehralı bəy, Dəli Alı və onların silahdaşları şərəfinə şeirlər, nəğmələr, dastanlar, qoçaqlamalar, söyləncələr gürcülər arasında da geniş yayılmış və bu, gürcü ədəbiyyatında da əhatəli şəkildə öz əksini tapmışdır. Gürcü ədibləri Azərbaycan qaçaqçılıq hərəkatını xüsusi diqqətlə izləmiş, öz ədəbiyyatlarını qəhrəmanlıq mövzusunda yazdıqları əsərlərlə zənginləşdirmişlər. Bu bərdə "*XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gürcü mətbuatında və gürcü nəsrində Azərbaycan mövzusu*", "*Gürcü poeziyasında Azərbaycan mövzusu*", "*Gürcü ədəbiyyatında Koroğlu obrazı*", "*Koroğlu*" eposunda Gürcüstan faktorunu" və s. məqalələrimizdə ətraflı məlumat vermişik. İndi isə konkret olaraq XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gürcü dramaturgiyasında Azərbaycan mövzusu haqqında söhbət açacağıq.

Sözsüz ki, Azərbaycan mövzusunda yazan gürcü dramaturqlarından söz düşəndə ilk yada düşən görkəmli gürcü yazıçı və dramaturqu, daha dəqiq desək, gürcü dramaturgiyasının qurucularından, eyni zamanda, ilk tanınmış aktyor və rejissorlarından olan **Zurab Antonov** (*ზურაბ ანტონოვი, 1820-1854*) olur. Onun 1853-cü ildə eyniadlı Azərbaycan xalq dastanının motivləri əsasında yazdığı ilk gürcü faciəsi olan "*Koroğlu*" ("*ქოროღლი*") pyesində yaratdığı əsas qəhrəman - Koroğlu obrazı gürcü səhnəsində xalqın havadarı olan, onun azadlığı uğrunda vuruşan, sosial ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparan və həm də, yoxsulları təmsil edən ilk qəhrəman idi. (*Yeni gürcü ədəbiyyatı, 1972, 300*) Elə buna görə də, Zurab Antonovun "*Koroğlu*" 4 pərdəli dram əsərində yaratdığı əsas qəhrəman - yoxsul kəndliləri müdafiə edən və istismarçılara qarşı qəhrəmancasına mübarizə aparan Koroğlunu Gürcüstanda sadə gürcü xalqı da öz milli qəhrəmanları kimi sevmiş, ona böyük hörmət və məhəbbət bəsləmişdir. Həmin illərin mətbuatını vərəqlədikdə, açıq-aydın görünür ki, "*Koroğlu*" adlı dördpərdəli dram əsəri, əsl hadisə kimi qarşılanmış, "*Kavkaz*" qəzeti özünün 1853-cü il 6 iyun tarixli sayında pyes haqqında geniş məqalə çap etmiş və elə

həmin il Tiflisdə ayrıca kitab şəklində çap olunan “Koroğlu” əsərinin “gürcü dilində ilk gözəl dram” olduğunu, oxucular və tamaşaçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılandığını yazmışdır.

Zurab Antonovun “ქოროღლო”- “Koroğlu” (1853) adlı dram əsəri, o dönəmlərdə çox məşhur olmuş, dəfələrlə gürcü səhnəsində göstərilmiş, 1862-də Tiflisdə təkrarən ayrıca kitabça halında nəşr edilmişdir. Müəllifin “Koroğlu” dramının yaranma tarixi haqqında məlumat verərkən qeyd etdiyinə görə, faciənin məzmununu İvane İvanoviç Yevlaxov (Yevlaxışvili) (*ივანე ივანეს ძე ევლახოვ (ევლახიშვილი), 1824-1888*) tərəfindən yazılmış və 1849-cu ildə çapdan çıxmış “*Şamlibel dərəsi*”- “*შამლებელის ველო*”- “*Шамлыбельская долина*” əsərindən götürmüşdür. İ.Yevlaxışvilinin əsərinin süjet zəminində də Azərbaycan eposunun dayandığını göz önündə tutaraq deyə bilərik ki, elə Z.Antonovun “Koroğlu”su da Azərbaycan xalq dastanının motivləri əsasında qələmə alınmışdır. (*Насиyeв, 2001, 52*).

Zurab Antonovun “ქოროღლო”- “Koroğlu” (1853) əsərinin qısa məzmunu 1876-cı ildə “*Droeba*” (“*დროება*”) qəzetinin N:32-34-cü saylarında dərc olunmuş, “*Iveria*” (“*ივერია*”) qəzetinin 1889-cu il N:103, 117, 120-ci saylarında isə əsərin Mixeil Tamaraşvilinin köməyi ilə Aslan İsmayılov tərəfindən Azərbaycancaya tərcümə edilərək, bir neçə dəfə Tiflisdə Azərbaycan dilində tamaşaya qoyulması haqqında məlumatlar verilmişdir. (*Məmmədli, 2022, 107*)

Professor Şurəddin Məmmədli haqlı olaraq yazır ki, “*faciənin olay hörgüsünü Koroğlu ilə Gülnaranın eşqi və Koroğlunun öz sevgilisinə qovuşmaq üçün apardığı mücadilələr təşkil edir.*” (*Məmmədli, 2022, s.67*) Əsərin qısa məzmunu belədir: Ərzurum paşası Cəfər qızı Gülnaranı İstanbul sultanına ərə vermək istəyir. Fəqət Gülnara Koroğlunu ürəkdən sevdiyi üçün atasının sözündən çıxır. Elə buna görə də, onu zindana salırlar. Bundan soraq tutan Koroğlu silahdaşı Dəmirçioğlu ilə özünü yetirir. Keşikçilərlə döyüşdə Dəmirçioğlu tutulur və əmr verilir ki, gözləri çıxarılsın və diridir dərisi soyulsun. Bu zaman Koroğlu özünü yetirir, qəhrəmanlıq göstərərək, öncə Dəmirçioğlunu, sonra sevgilisi Gülnaranı xilas edir və onlar birlikdə Çənlibelə yollanırlar. Əsərdə Koroğlunun qocalığı dövründə Gürcüstanda, Tiflisin yaxınlığında olan Qocor yaylasındakı Koroğlu qalasında yaşadığını göstərmişdir. Pyesdə Koroğlunun dəliləri arasında Gürcüoğlu adlı bir dəlinin olması da xalqlar dostluğunun, birmə mübarizənin simvolu kimi qiymətləndirilə bilər.

Tanınmış tənqidçi, ədəbiyyatşünas-alim, filologiya elmləri doktoru, professor **Davit Qamezardaşvilinin** (*დავით გამეზარდაშვილი, 1920-1985*) qeyd etdiyi kimi, bu əsərdə Zurab Antonov şahların ədalətsizliyinə qarşı mücadilənin ən yaxşı vasitəsini dostluqda görür, Koroğlu öz dostları sayəsində, dostları da Koroğlu sayəsində güclüdürlər. (*Gürcü ədəbiyyatı tarixi 1969, s.347*).

Ümumiyyətlə, A.L.Xodzkonun (1804-1891) London nəşrinin **S.S.Penn** rus dilinə tərcümə edərək, əvvəlcə 1856-cı ildə Tiflisdə “*Kavkaz*” (“*Qafqaz*”, 1846-1918) qəzetinin bir neçə nömrəsində, daha dəqiq desək, 21-24, 26, 27, 30, 34, 36-42-ci saylarında (*Penn*, 1856), sonra isə “*Кер-оглы, восточный поэт-наездник*” (“*Koroğlu - Şərqi basqınçı şairi*”) adı ilə Tiflisdə ayrıca kitab şəklində çap etdirməsi ilə, epusun rusdilli oxucular arasında böyük auditoriya və geniş şöhrət qazanmasına zəmin yaranmış, əvvəlki illərdəki zəif və təhrif olunmuş variantlar unutturulmuşdur. Bundan sonra dastanın bir sıra qol, epizod və nəğmələri müxtəlif peşə sahibləri - müəllim, tələbə, etnoqraf, şərqşünas və b. tərəfindən toplanaraq ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində dərc olunmuşdur. (*Əfəndiyev*, 1958, *Sadıqov*, 1959) Bundan sonra dastan gürcülər içərisində daha geniş yayılmış və daha da çox sevilməyə başlamışdır.

Daha sonra isə A.L.Xodzkonun (1804-1891) London nəşrinin ilk üç məclisinin **S.Dieli** gürcücüyə çevirilib ilk dəfə 1872-ci ildə “*Tsiskari*” jurnalının 2-ci sayında (s.95-107) yayınlanmış variantı əsas götürmək şərtilə, onun üzərində yenidən işləyərək “*Znamenitiy aşiq i imenitiy qeroy Ker-oqlı*” adı ilə daha iki dəfə Tiflisdə ayrı-ayrı illərdə - 1887 və 1908-ci illərdə ayrıca kitabça şəklində çap etdirməsi, **David Qivişvilin**in Azərbaycan aşıqlarından eşitdiyi “*Koroğlu*” qollarını nəzmə çəkməsi də, eləcə də, Gürcüstanda “*Koroğlu*”nun gürcü variantlarının yaranması və yayılması da Azərbaycan bu məşhur xalq qəhrəmanına gürcü xalqının rəğbətini təzahürüdür. Ümumiyyətlə, gürcü ədəbiyyatında Koroğluya həsr olunmuş əsərlərin sayı çoxdur. Bu da sözsüz ki, gürcü ədiblərinin Azərbaycan qaçaqlıq hərəkatına olan böyük maraqlarından irəli gəlirdi. (*Bu barədə ötən məqalələrimizdə ətraflı məlumat vermişik, yeri gəldikcə növbəti məqalələrimizdə də ətraflı məlumat verəcəyik.*- M.Ç.) Göründüyü kimi, Həmin əsərlərdə gürcü oxucusuna Azərbaycanın və Azərbaycan xalqının həyatı, tarixi keçmişi, adət-ənənələri, təbii gözəllikləri, xalq qəhrəmanları, igidliyi ilə ad çıxaran adıbəlli qaçaqları, o cümlədən də, Azərbaycanın məşhur xalq qəhrəmanı Koroğlunun mərdliyi, cəsarəti, dönməzliyi, qorxmazlığı, mübarizliyi və s. haqqında ətraflı məlumat verilir. Onu da qeyd etməliyik ki, gürcü mətbuatında və gürcü ədəbiyyatında Azərbaycanın xalq qəhrəmanı Koroğlu kimi, Qaçaq Kərəm də kifayət qədər işıqlandırılmışdır. Məlumdur ki, xalq qəhrəmanı igid Koroğlu kimi, Qaçaq Kərəmin haqqında da azərbaycanlılarla bərabər başqa xalqların yazıçıları da, o cümlədən, gürcülər də bir-birindən gözəl əsərlər yaratmışlar. Təkcə Qafqazda və Kubanda deyil, İran və Türkiyədə də məşhur olan Qaçaq Kərəmin qəhrəmanlığı elə onun öz dövründə yazıçıların diqqətini cəlb etmişdir. Xüsusilə də, Qaçaq Kərəmin mübarizəsi, qəhrəmanlığı, onun insan və şəxsiyyət azadlığını hər şeydən üstün tutması, zülmə və istismara qarşı barışmazlığı XIX əsrin sonunda gürcü ədəbiyyatını maraqlandıran ictimai problemlərlə ahəngdarlıq təşkil etmişdir. Ona görə də, gürcü yazıçıları həyatın tələbinə, dövrün irəli sürdüyü məsələlərə cavab verən bir qəhrəman kimi Qaçaq Kərəmi elə sağlığında, hələ onun mübarizəsinin bütün kəskinliyi ilə davam etdiyi bir dövrdə bədii ədəbiyyata gətirmişlər.

Məlum olduğu kimi, böyük rus yazıçısı Maksim Qorki Cənubi Qafqazda olarkən geniş yayılmış qaçaqçılıqla maraqlanmış, *"Qafqazda qaçaqlar"* adı ilə silsilə oçerklər yazıb çap etdirmişdir. Həmin oçerklərin müfəssəl və elmi təhlilini verən Kamal Talıbzadə gürcü xalqının daha çox rəğbət bəslədiyi Qaçaq Kərəm üzərində də dayanmışdır: *"Qafqazda qaçaqlar" oçerkində kəndlilərin halına qalan cəsur və qorxmaz qaçaqların bir nümayəndəsi kimi, Qaçaq Kərəm verilmişdir. Kərəmin mərdliyi, kəndlilərə yaxşılığı, ədalətli olması Qorkiyə xoş gəlmiş və o bu maraqlı şəxsiyyət haqqında eşitdiklərinə oçerkdə çox geniş yer vermişdir.*" (Talıbzadə, 1959, s. 71-72). Maksim Qorki haqlı olaraq *"Qafqaz qaçaqları içərisində ən rəşadətli Kərimdir"* (M.Qorki də onu Kərim deyə xatırlayıb-M.Ç.) yazmış və onu *"Əfsanə və nağıllar qəhrəmanı, ədalət mücəssəməsi"* adlandırmışdır. (Горкуй, 1896, N:309)

Qaçaq Kərəmi yığılanın əlindən tutan, ona kömək göstərən, dərddlinin dərddini bölüşən insan kimi xarakterizə edən, Tiflisdə, eləcə də, Axalsıx, Kutaisi, Siqnaxi, Qori, Duşeti qəzalarında Qaçaq Kərim (Kərəm-M.Ç.) barədə çoxlu əfsanə və hekayətlərin olduğunu vurğulayan M.Qorki oçerkində daha sonra yazır ki, *"Küllü miqdarda eşitdiyim hekayətlərdə Kərim (Kərəm – M.Ç.) insanpərvər və yaxın hesab etdiyi şəxslərə bacardığı qədər kömək etmək istəyən bir adam kimi verilir. O, Siqnaxdan Tiflisə bazara tuluqda qırmızı şərab gətirən gürcünün arabasının sınımış çarxını düzəldir..."* (Talıbzadə, 1959, s.72). K.Talıbzadəyə istinadən verdiyimiz bu sitatda da M.Qorkinin bu hərəkətlə yaxından maraqlandığını görürük.

Qaçaq Kərəmin geniş ad-san qazanması, qəhrəmancasına mübarizə aparması təkcə M.Qorkiyə yox, eləcə də, məşhur rus yazıçıları, D.Kozlovski, V.Kazanovski, S.Filippov və başqalarına, həmçinin də, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kim, qonşu gürcü xalqının bədii söz ustalarına da ilham vermişdir. Məşhur gürcü yazıçıları və ictimai xaimləri - Anton Purtseladze (1839-1913), Vasili Barnov (1856-1934), Georgi Tumanov-Tumanışvili (1856-1920), Georgi Amilaxvari (1870-1924), İvane Mçedlişvili (1870-1933) və başqaları öz bədii və publisistik əsərlərində Qaçaq Kərəmdən böyük həvəs və məhəbbətlə bəhs etmişlər.

Qaçaq Kərəmin bədii surətini yaratmaq üçün gürcü yazıçılarının ixtiyarında müxtəlif mətbuat orqanlarının səhifələrində dərc olunmuş kifayət qədər məlumat, həmçinin, rəsmi sənəd və materiallar var idi. Xüsusən Qaçaq Kərəmin Qafqaz canişinliyinin mərkəzi olan Tiflis şəhərinə yaxın qəzalarda - Qazaxda və Borçalıda fəaliyyət göstərtdiyindən onun başçılıq etdiyi hərəkət daim hökumət dairələrinin diqqət mərkəzində olmuş, Tiflisin gürcü və rusdilli mətbuatı Qaçaq Kərəmin və onun dəstəsinin fəaliyyətini daim və ardıcıl olaraq izləmişdir. Bütün bunlar isə Qaçaq Kərəmi təkcə rəsmi mətbuatın deyil, həm də Azərbaycan və gürcü yazılı ədəbiyyatlarının da məşhur qəhrəmanlarından birinə çevirmişdir. Onu da qeyd edək ki, XIX əsrin II yarısında gürcü yazıçılarının ən çox müraciət etdikləri mövzulardan biri qaçaqçılıq olduğu kimi, ən çox tərənnüm etdikləri qəhrəman da məhz Qaçaq Kərəm olmuşdur. Həmin illərdə geniş vüsət alan qaçaqçılıq hərəkəti qəhrəmanlarından heç biri, Gürcüstanda,

istər el arasında, istər şifahi xalq yaradıcılığında, istər yazılı ədəbiyyatda, istərsə də rəsmi hökumət mətbuatında, Qaçaq Kərəm qədər məşhur olmamışdır. El qəhrəmanlarının xalq ədəbiyyatında təcəssümünün araşdırıcısı Rüstəm Rüstəmzadənin də təsbit etdiyi kimi, qaçaq Kərəm haqqında *“daha çox ədəbi əsəri məhz gürcü ədibləri yazmışdır”* (Rüstəmzadə 1984, s.86). Bu da onunla əlaqədar idi ki, Qaçaq Kərəm gürcü dilini bildiyi üçün Gürcüstanla tez-tez gedirdi. İgid Kərəmin qəhrəmanlıqla dolu olan mənalı ömrünün müəyyən məqamları məhz Gürcüstanla, Tiflislə, Borçalı-Başkeçid-Qarayazı-Qaraçöp elləriylə bağlı olmuşdu.

Qaçaq Kərəmə həsr olunmuş əsərlər içərisində tanınmış gürcü yazıçı və dramaturqu **İvane Estates dze Mçedlişvilinin** (ივანე ესტატეს ძე მჭედლიშვილი, 1970-1933) dörd pərdəli, üç şəkilli *“Qaçaq Kərəm”* (*“ყაჩაღი კარამი”* - *“Qaçaqi Kiarima”*) pyesi daha çox məşhurlaşmış. Əsərin ilk əlyazmasının mətni hazırda Gürcüstan Milli Arxivinin (keçmiş Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivinin) Qafqaz senzura komitəsi fondunda saxlanılır. (Fond 480/1/1087; Məmmədli, 2022, s.71) Onu da qeyd etmək ki, İvane Mçedlişvili də M.Qorki kimi, öz əsərinin ilk əlyazmasında Qaçaq Kərəmin adını *“ყაჩაღი კარამი”* - *“Qaçaqi Kierima”* (Fond, 480/1-/978) kimi yazsa da, əsər 1912-də Hüseyn Mirzəcəmalov tərəfindən tərcümə olunaraq *“Qaçaq Kərəm”* adı ilə Tiflisdə, Bakıda, Gəncədə, Naxçıvanda, Qazaxda və başqa şəhərlərdə Azərbaycan dilində tamaşaya qoyulmuş, sonralar bir neçə dəfə çap olunmuş və elə bu adla da sevilmişdir.

Əsərə diqqət yetirdikdə və həmin dövrün gürcü mətbuatını vərəqlədikdə, açıq-aydın şəkildə görünür ki, yazıçı öz əsərinin süjet özəyini qurmaqda, ayrı ayrı epizodların təsvirində mətbuat materiallarına söykənmişdir. *“Droeba”* qəzetinin 1885-ci ildə 151-ci sayında çap olunmuş *“ქარამის ამბები”* - *“Kərəmin əhvalatları”* adlı müxbir qeydlərində Kərəmin sevgilisinin və anasının, *“İveria”* qəzetinin 1886-cı ildə 197-ci sayında dərc olunmuş digər bir yazıda isə qardaşlarının da həbsxanada olması barədə məlumat verilmişdir.

Göründüyü kimi, mövzusu və süjet xətti gürcü milli mətbuatında Azərbaycan qaçaqlıq hərəkatının öncüllərindən olan Qaçaq Kərəm haqqında dərc olunmuş çoxsaylı məqalə və məlumatlardan götürülmüş *“ყაჩაღი კარამი”* - *“Qaçaq Kərəm”* pyesində əsərin qəhrəmanı Qaçaq Kərəm əməkçi xalqa münasibətdə açıq-qəlbli, mərhəmətli, səxavətli, xeyirxah, səmimi və mehriban dəstə başçısıdır, lakin siyasətpərəst çar məmurlarına və yerli istismarçı zalımlara qarşı çox qəddar və olduqca amansızdır. Özünün alçaq düşməni Rəhim xanı evində yaxalasa da, Kərəm onu öldürmür, bu qəddar adamı meşəyə aparıb vəhşi heyvanlar arasına buraxmaqla qurda-quşa yem edir. Pyesdə Qaçaq Kərəmin Koroğlunun Nigarını xatırladan, ismətli, sədaqətli, tədbirli bir sevgilisi vardır. Bu Rəhim xan tərəfindən qaçırılan Seyrəb xanımdır. Seyrəb bəhanə ilə Rəhim xandan altı ay möhlət alır, axırda da öz sevgilisinə qovuşur. Qazan xanın Burla xatunu, Koroğlunun Nigarı kimi o da öz əri ilə bərabər silah qurşanır, at minir, döyüşə atılır.

Dramaturq və yazar İvane Mçedlişvilinin “*ყაჩაღი კერამი*”- “*Qaçaq Kərəm*” pyesində də hadisələrin bir çoxu, mətbuatda verilmiş məlumatlarla eynilik təşkil edir. Belə ki, əsər, Kərəmin Rəhim xan tərəfindən həbs etdirilmiş qardaşı Əlini, bacısı Fatmanı, sevgilisi Seyrabı xilas etməsi üzərində qurulmuşdur.

“*Droeba*” qəzetinin 1885-ci ildə çap olunmuş №150-ci sayında dərc olunmuş məlumatların birində, Soliko isimli müxbirin Dilcandan göndərdiyi xəbərdə göstərilmişdir ki, Kərəm heç vaxt qız-gəlinə dəyib-dolaşmır, dostlarının və ya düşmənlərinin əsir götürdükləri qadınları elə həməən azad etdirir, onların pullarını, qızıl-gümüş zinət əşyalarını, bir sözlə, onların əllərindən nələr alınırsa, hamısını özlərinə qaytarır. İvane Mçedlişvilinin əsərində də qadınlarla həmişə mədəni rəftar edən Kərəm onlara xüsusi hörmətlə yanaşır. Əsərin bir yerində Qaçaq Kərəm əsir edilib onun yanına gətirilmiş qadınların qarət olunmuş qızıl-zinət əşyalarını onların özlərnə geri qaytarır, qadınları azad edir, silahdaşlarını isə məzəmmətləyir.

Gürcü yazıçısı İvane Mçedlişvilinin Qaçaq Kərəmi yıxılanın, dar ayaqda olanın əlindən tutan, insansevər və xeyirxah bir adam, xalqın arzu və istəklərinin ifadəçisi, azadlıq uğrunda mərd və mübarizdir. Pyesin üçüncü pərdəsində şübhəli görünən bir neçə adamı tutub Kərəmin yanına gətirirlər. Onların arasındakı yoxsul bir kəndli Kərəmə bildirir ki, qızı üçün cehiz almağa gedir... Kərəm qocanın yoxsul olduğunu görüb ona parça, paltar, 20 tükən pul və bir qızıl üçük verib yola salır.

İvane Mçedlişvilinin (1870-1933) dördpərdəli “*Qaçaq Kərəm*” pyesini 1912-ci ildə Azərbaycanın tanınmış ictimai və teatr xadimi, cəsarətli publisist, istedadlı şair-dramaturq və təcrübəli tərcüməçi, [AXC Parlamentinin](#) Qanun layihələri şöbəsinin rəisi və [İstiqlal Muzeyinin](#) həmqurucusu olmuş, sonralar Türkiyədə mühacir həyatı yaşamış, “*Azər dayı*”, “*Hüsü dayı*” ləqəbləri ilə məşhurlaşmış Hüseyn Camal Yanar (Hüseynbəy Məhəmmədrəfibəyovlu Mirzəcamalbəyzadə-Mirzəcamalbəyov, Şuşa, 1878-1974, İstanbul) Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Pyes dəfələrlə Tiflisdə, Bakıda, Gəncədə, Naxçıvanda, Qazaxda və başqa bölgələrdə Azərbaycan dilində tamaşaya qoyulmuşdur. (Bayramov, 2012, 2015)

Onu da qeyd edək ki, “*Qaçaq Kərəm*” pyesinin müəllifi, Qaçaq Kərəmin adını öz əlyazmasında “*Qaçaq Kərim*”- “*ყაჩაღი კერამი*” kimi vermiş İvane Mçedlişvilinin adını bir çox tədqiqatçılar, o cümlədən, professor Adilxan Bayramov səhvən “*İosif Mçedlişvili*” (Bayramov, 2012, 2015), professor Füzuli Bayat (Bayat, 2019), filologiya üzrə fəlsəfə doktorları Nazilə Məmmədova (Məmmədova, 2010, s.73-74), Firəngiz Həsənova (Həsənova, 2016, s.20) və başqaları isə səhvən “*Vano Mçedlişvili*” kimi kimi göstərmişlər. Həmçinin, Almaz Yurdsevər (Yurdsevər, 2015), İradə Sarıyeva (Sarıyeva, 2017) və b. həmin səhvi təkrarlamışlar.

Adilxan Bayramov “*Baku*” qəzetinin 3 may 1912-ci il tarixli sayında dərc edilmiş belə bir məlumata istinad edərək yazır: “Tiflisdən verilən xəbərlərə görə, Qafqaz Mətbuat Komitəsi M.Əlibəyovun “*Məhkəmələr qapısında tökülən göz yaşları*” və Hüseyn Mirzəcamalovun birpərdəli “*İşgilli Məmo*” əsərlərinin

Qafqaz səhnələrində oynanmasına icazə vermişdir». Təəssüf ki, həmin əsərin tamaşaya qoyulub-qoyulmaması barədə hələlik hər hansı bir məlumata rast gəlməmişik. “Baku” qəzetinin məhz həmin il başqa bir sayında Hüseyn bəy Mirzəcamalovun gürcü yazıçısı İ.Kedevanişvilinin “Xain” pyesinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi üzərində işləməsi barədə də məlumat verilmişdir. Bu tərcümənin aqibəti barədə də məlumata rast gəlmirik. Onun gürcü dilindən tərcümə etdiyi başqa bir əsər - İosif Mçedlişvilinin “Qaçaq Kərəm” pyesi isə elə həmin illərdə Tiflis və Bakı teatrlarında tamaşaya qoyulmuşdur”. (Bayramov, 2012, 2015)

Görünür professor A.Bayramov qəzətdə verilmiş məlumatda qeyd olunan “İ.Mçedlişvili”nin səhvən İosif Mçedlişvili olduğuna qərar vermişdir.

Ötən əsrin əvvəllərində Tiflisdə fəaliyyət göstərmiş mütərəqqi fikirli gürcü yazıçılardan olan İosif Mçedlişvili (1888-1950) Tiflisdə qəzet redaktoru-naşir olmuşdur. O, Saqareco (Qaraca yurdu) rayonunda, Qaraçöp və Qazax ellərinə yaxın olan Kakabeti kəndində doğulub boya-başa çatmışdır. (Mçedlişvili, İosif. https://qwelly.com/group/es_sainteresoa/forum/topics/ioseb-mchedlishvili; <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001746/>)

Əsərin əsl müəllifi tanınmış aktyor, rejissor, yazıçı, dramaturq və ictimai xadim İvane Mçedlişvili (Mçedlişvili, İvane. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00007735/>) isə 30 mart 1870-ci ildə Tbilisidə anadan olub. Tiflis İlahiyyat Şəhər və Texnikumunda təhsil alıb. Milli Xalq Müğənniləri Xorunun rəhbərlərindən biri olub. Uşaqlıqdan səhnəyə meyl göstərən və Çuğuretidə yerli tamaşalarda iştirak edib. O, əvvəlcə böyük səhnəyə “Vasiliev bağı”nda, sonra isə Aleksandr Nebieridzenin truppasında çıxıb. 16 yaşında Gürcü Dram Truppasına daxil olub, 20 il burada çalışıb. O, əsasən dramatik rolları ifa edib: "Hamlet"də Laertes, "Soyğunçular"da Karl Mur, "Uriel Akosta"da Manasse, - "Samşoblo"da Levan Ximşiaşvili və s. O, eyni zamanda, Tbilisi dram truppası ilə Gürcüstanın müxtəlif şəhər və kəndlərində tamaşalara dirijorluq edib.

1897-ci ildə Sandro Kavsadzenin göstərişi ilə gürcü milli-xalq xorunu yaradan İvane Mçedlişvili həmin xor ilə bütün Gürcüstanı gəzib, 30-a yaxın gürcü xalq mahnısını populyarlaşdırıb və bununla da gürcülərin milli şüuruna böyük töhfə verib.

1908-ci ildə “Gürcülər arasında Savadlılığın Təşviqi Cəmiyyəti”nin həqiqi üzvü seçilən İvane Mçedlişvilinin bir çox hekayə və pyesləri "Kvali", "İveriya", "Temşi" və "Teatr və həyat" qəzetlərində çap olunub. "Kənddə evlənmə", "Sakıçikmaçiko", "Kadagi Solomana", "İnqilab və polislər" və "Kaçaği Kiarima" (“Qaçaq Kərim”) adlı pyesləri ona şöhrət gətirib. (Mçedlişvili, İvane. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00007735/>) 1925-ci ildə Tiflisdə və Bakıda İvane Mçedlişvilinin 55 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli gecələr keçirilib.

İvane Mçedlişvili 1933-cü ildə 63 yaşında vəfat edib və Tbilisidə, Pyotr və Pol qəbiristanlığında dəfn edilib.

Qonşu Qazax mahalından olsa da, həm də Borçalıda və bütün Gürcüstanda məşhur olan “Qaçaq Kərəm haqqında geniş məlumatı olduğundan İvane Mçedlişvili

belə bir gözəl əsər yaratmağa nail olmuşdur” qənaətinə gələn professor Adil Mişiyev həmin pyesin Hüseyn bəy Mirzəcamalovun tərcüməsində ilk tamaşası 1912-ci il mayın 10-da Tiflis Azərbaycan teatrı aktyorlarının iştirakı ilə Gürcü Əyanları Teatrında göstərildiyini qeyd etmişdir. (Mişiyev, 1987, s.304) Həmin ərəfədə “Zakavkazskaya reç” qəzetində belə bir məlumat verilmişdi: “Mayın 10-da Azərbaycan Teatr Cəmiyyətinin artistləri Gürcü Əyanları Teatrında məşhur “Qaçaq Kərəm” dramını tamaşaya qoyacaqlar. Bu pyes üçün yeni dekorasiyalar, parik və kostyumlar alınmışdır. Əsas rolları ifa edirlər: Kərəm - Məmmədağlı Ələsgərov, Rəhim xan - Mirzəli Abbasov, Raxradze - Mirseyfəddin Kirmanşahlı, Xəço - məşhur komik, Tiflis tamaşaçılarının sevimlisi Mirzəxan Quliyev”. (Mişiyev, 1987, s. 304)

Həmin tamaşada o vaxtlar Tiflisdə kommersiya məktəbində təhsil alan, sonradan görkəmli teatr xadimi, aktyor və rejissor kimi məşhurlaşan Xalq artisti Rza Təhmasib Qaçaq Kərəmin silahdaşlarından birinin rolunda ilk dəfə səhnəyə çıxmış və bu, professor Əziz Şərifin yazdığı kimi, onun “*gələcək həyat və fəaliyyət yolunu müəyyənləşdirmişdir*”. Əsər Tiflisdə dəfələrlə göstərilmiş və hər dəfə tamaşaçılar tərəfindən razılıqla qarşılanmışdır. (Şərif, 1998, s.313)

“Qaçaq Kərəm” 1913-cü ildə Tiflis Azərbaycan teatrının aktyorlarının və yerli həvəskarların iştirakı ilə Gəncədə tamaşaya qoyulmuşdur. Baş rolda teatrın tanınmış simalarından olan Mirseyfəddin Kirmanşahlı çıxış etmişdir. Əsərin və tamaşanın bu cür şöhrət qazanması “Qaçaq Kərəm”in 1914-cü ildə Bakıda səhnəyə çıxarılması ilə nəticələnmişdir. Həmin dövrdə mətbuatın yazdığından məlum olur ki, tamaşanı böyük səhnə ustası Hüseyn Ərəblinski hazırlamış və Qaçaq Kərəm rolunu böyük sənətkar özü oynamışdır. Bundan başqa, məlum olur ki, Bakıda “Qaçaq Kərəm”in ilk tamaşasında müəllif - İ.Mçedlişvili də iştirak etmişdir. Əlbəttə, bu fakt Azərbaycan-gürcü ədəbi-mədəni əlaqələri tarixinin maraqlı səhifəsidir və bu sahədə Hüseyn bəy Mirzəcamalovun əməyini əks etdirir. (Bayramov, 2015) Teatr tarixçisi və tədqiqatçısı Qulam Məmmədlinin verdiyi məlumatlara görə, Hüseyn bəy Mirzəcamalov başqa bir gürcü yazıçısının - İlya Çavçavadzenin də bir pyesini dilimizə çevirmişdir. (Məmmədli, 1975)

Füzuli Bayat yazır: “*Gürcü Vano Yestafyeviç Mçedlişvilinin XX yüzilin başlarında yazdığı “Qaçaq Kərəm” adlı dörd pərdəli dram əsəri də vardır.*” (Bayat, 2019, s.69)

Doğrudur, Füzuli Bayatın qeyd etdiyi Vano Mçedlişvilinin rəsmi adı İvane Mçedlişvili olsa da, o, Vano Mçedlişvili (1903-1970) kimi məşhurlaşmışdı, lakin yazıçı deyildi, müğənni idi, oxuduğu xalq mahnıları ilə, o cümlədən də, Koroğlu və Qaçaq Kərəmlə bağlı nəğmələr xalq tərəfindən sevilirdi, amma... o, 1903-cü ildə anadan olmuşdu, İvane Estates dze Mçedlişvilinin “Qaçaq Kərəm” əsəri tərcümə olunub tamaşaya qoyulanda Vanonun cəmi 9 yaşı var idi. (Mçedlişvili, Vano. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00009015/>)

F.Həsənova isə müəllifin adı ilə yanşı həm də əsərin tərcümə olunduğu və səhnəyə qoyulduğu ili də səhv yazmışdır: “V.Y.Mçedlişvili «Qaçaq Kərəm» adlı pyes qələmə almış və həmin əsər 1925-ci ildə Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edilərək Bakıda «Tənqid-təbliğ» teatrında, habelə Naxçıvan və Qazaxda səhnəyə qoyulmuşdur. Əsər tamaşaçılar tərəfindən maraqla qarşılandığından müəllif Azərbaycana dəvət edilmiş, Bakıda onunla görüş keçirilmişdir.” (Həsənova, 2016, s.20)

Doğdudur, İvane Mçedlişvilinin “Qaçaq Kərəm” adlı pyesi 1925-ci ildə Bakıda “Tənqid-təbliğ” teatrında, habelə Naxçıvan və Qazaxda səhnəyə qoyulmuşdur. Əsər tamaşaçılar tərəfindən maraqla qarşılandığından müəllif Azərbaycana dəvət edilmiş, Bakıda onunla görüş - müəllifin anadan olmasının 55 illik yubileyi şərəfinə təntənəli bir gecə keçirilmişdir. Lakin onun adı Vano yox, İvane idi, həmin əsər 1925-ci ildə deyil, 1912-ci ildə tərcümə olunmuşdur.

Füzuli Bayat: “V.Y.Mçedlişvilinin (əslində İvane Mçedlişvilinin - M.Ç.) “Qaçaq Kərəm” dramı Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək Qazaxda, Naxçıvanda, Bakıda tamaşaya qoyulmuşdur. 1924-1925-ci illərdə O.Sarıvəllinin S.Vurğunla birgə Qazaxda həmin tamaşaya (əslində İvane Mçedlişvilinin “Qaçaq Kərəm” pyesi əsasında hazırlanmış tamaşa - M.Ç.) baxdıqlarını” qeyd etmişdir. (Bayat, 2019, s. 20)

Əslində, yuxarıdakı və digər mənbələrdə göstərildiyi kimi, “Qaçaq Kərəm” pyesinin müəllifi olan Mçedlişvilinin adı nə Vano deyil, nə də İosif deyil, İvanedir, yəni, **İvane Estates dze Mçedlişvilidir** (ივანე ესტატეს ძე მჭედლიშვილი, 1970-1933), həm də onun əsəri 1925-ci ildə deyil, 1912-ci ildə tərcümə olunaraq tamaya qoyulmuşdur.

Tanınmış gürcü nasiri və dramaturqu **Aleksandre Kazbeqi** (1848-1893) “ქარობ ბორჩალოელი ყახლა”- “Borçalılı Qaçaq Kərəm” adlı pyes yazmışdır. Əsərdə olaylar Dilcan ormanlarında cərəyan edir. Kərəm ağaların, bəylərin azgınlığından cana doymuş mərd mübariz olaraq təsvir edilir. Əsərin epizodlarından birində də qaçaq Tanrıverdi qürurla deyir: “Kərəm qartaldır, onu heç kəs qorxuda bilməz”. (Məmmədli, 2022, s.73)

Sözsüz ki, gürcü yazarlar Qaçaq Kərəm barədə əsər qələmə alarkən milli mətbuatda dərc olunmuş yazılarından da yararlanmışlar. Mətbuatın, daha dəqiq desək, “Droeba” qəzetini 1885-ci ildə çap olunmuş № 140, 150 və 151-ci saylarında Kərəm ilə ilgili xəbərlərinin çoxu onun Dilcandakı fəaliyyətinə aiddir. A.Kazbeqinin əsərində də olaylar Dilcan ormanlarında cərəyan edir. (Məmmədli, 2022, s.71)

Qəzetlər, o cümlədən, “Droeba” qəzeti 1885-ci ildə çap olunmuş №120-ci sayında Qaçaq Kərəmin öz dəstəsiylə ağalara boyun əymədiyini yazmışlar. A.Kazbeqinin fraqmentində də Kərəm ağaların, bəylərin azgınlığından cana doymuş mərd mübariz olaraq təsvir edilir. Mətbuat - “Droeba” qəzeti 1885-ci ildə çap olunmuş №140-cı sayında dildə ağızda dolaşan əhvalatlara arxalanaraq qeyd etmişdir ki, Kərəmə güllə

də dəyməz. A.Kazbeqinin əsərinin epizodlarından birində isə qaçaq Tanrıverdi qürurla deyir: “Kərəm qartaldır, onu heç kəs qorxuda bilməz”. (*Məmmədli, 2022, s.72*)

Professor Şurəddin Məmmədli yazır ki, əlyazması Gürcüstan Kekelidze adına əlyazmalar arxivində saxlanılan “iki variantlı bu əsər yarımçıq” olsa da, “aldə olan parçalar ədəbi estetik tutumu etibarıyla dolğundur”. (*Məmmədli, 2022, s.72-73; s.118 - əlavə 11*)

Gürcü milli mətbuatında dərc olunmuş yazılardan yararlanmış şairlərdən biri də, Sayat-Novanın məşhur varisi, həm də musiqiçi və qaval ustası kimi tanınan **Aşıq Hazira** (*asl adı və soyadı: Abram Abramov; 1845, Şulaveri - 1922, Tiflis; აშუღო ჰაზირა (ნამდვილი სახელი და გვარი: აბრამ აბრამოვი; 1845, შულავერი - 1922, თბილისი)*) olmuşdur.

Poeziyasında əsasən vətənpərvərlik və ictimai mövzuların üstünlük təşkil etdiyi Aşıq Haziranın öz həmkarları və davamçıları arasında böyük nüfuzu var idi, onu ustad - Amkari sənətkarlar birliyinin rəhbəri - ustabaşı adlandırırdılar. Yetirmələri Gürcüstanın şəhər və kəndlərini gəzərək öz müəllimlərinin mahnılarını yayırdılar, o cümlədən, “*Qalx, Kraliça Tamar, Gürcüstan sənin üçün ağlayır*”, “*Sübh harda açılırsa, qalx, işlə, sən!*” və s. uyğun misralarını oxuyur, bununla da onun əsərlərinin emosional təsirini gücləndirirdilər.

Aşıq Haziranın yaradıcılığında əlyazması hazırda Gürcüstan Milli Arxivinin Qafqaz senzura komitəsi fondunda qorunub saxlanılan “*ყაჩაღი კარამი*”- “*Qaçaq Kərəm*” pyesi (*Fond, 480/1/978*) xüsusi yer tutur. Dörd pərdəli, üç şəkilli əsərdə Kərəm zəhmətkeşlərin mənafeyini çar məmurlarından, yerli bəylərdən mərdliklə qoruyan milli qəhrəman, bütün xalqlara insancıl münasibət bəsləyən mübariz olaraq vəsf edilir. Sensor da bu əsərin səhnədə tamaşaya qoyulmasını ona görə mümkünsüz saymışdır ki, “*Qaçaq Kərəm pyesdə mərdcəsinə şücaətlər göstərən, özünü həmişə insancıl, təmiz aparən xalq qəhrəmanı olaraq tanıtılır*”. (*Fond, 480/1/699: 184; Məmmədli, 2022, s.72*)

Gürcü dilində bir-birindən gözəl, oynaq bayatıların, gəraylıların, qoşmaların, tənislərin müəllifi olan Aşıq Hazira Qaçaq Kərəmi gürcü oxucularına Azərbaycan xalqının milli qəhrəmanı kimi təqdim etməklə yanaşı, onu həm də başqa xalqlara humanist münasibət bəsləyən bir beynəlmiləlçi kimi xarakterizə etmişdir.

Aşıq Haziranın “*Qaçaq Kərəm*”- “*ყაჩაღი კარამი*” pyesi ilə mətbuat arasında (“*Droeba*” qəzetinin 1885-ci ildə çap olunmuş № 150-ci sayında dərc olunmuş məqalə ilə - M.Ç.) paralellərə diqqət yetirən professor Şurəddin Məmmədli yazır ki, “Müxbir Soliko Dilcanda, Ağstafadan 25 verst aralı Karvansaray və Tərsaçay stansiyaları arasında tanığı olduğu bir əhvalatı, Kərəmin yolla gəlib gedənləri bir yerə toplayaraq, haqq ədalət divanı qurmasını, hamıyla mərdanə rəftar etməsini yerli yataqlı qələmə almışdır. Öz əsərinin birinci pərdəsini bu müxbir məktubu əsasında yazan Aşıq Hazira qocaların, qadınların və uşaqların əlindən qaçaq yoldaşlarının aldıkları zinət şeylərini Kərəmin geri qaytarması epizodunu önə çəkmişdir.” (*Məmmədli,*

2022, s.70) “Droeba” qəzeti 1885-ci ildə çap olunmuş 191-ci sayında bildirmişdir ki, Kərəm onun adından istifadə edən bir neçə adamı yaxalamışdır. Hazıra da əsərinin ikinci pərdəsində Kərəmin öz firıldaqçı adaşını tapmasını qeyd etmişdi.

Gürcü ədəbiyyatında Azərbaycan qaçaqçılıq hərəkatı haqqında belə çox əsərlərin yaranması yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, gürcü xalqının bu hərəkata olan böyük marağından irəli gəlirdi. Onu da qeyd edək ki, Qaçaq Kərəm gürcülər arasındada həm də İosif Stalinin (Soso Cuqaşvili) həyatını xilas edən adam kimi tanınmış və məşhur olmuşdur. İ.Stalinin ilk siyasi həbsi 1902-ci ildə Batumidə kütləvi iğtişaşlar zamanı baş vermiş, 1902-ci il aprelin 5-də onu həbsxanaya salmışlar. Burada da onun dinc durmadığını görən rəsmilər onun başqa həbsxanaya köçürülməsinə qərar vermişlər. Soso Cuqaşvili Gəncəyə “yatab” gedəcəyini öyrəndikdə, o, sevdiyi parolla, “Pəncərədən daş gəlir” mahnısını ifa edərək daş bükülmüş kağız vasitəsilə dustaqlara ötürüb, bu barədə yerli qaçaqlara məlumat verilməsini istəmişdir. Bu məktub qaçaqlara və onlar içində daha nüfuzlu və güclü olan Qazaq Kərəmə çatmışdır. Kərəm Tiflisdən Gəncəyə bir vaqon dustaq, bir vaqon da pul gündərildiyi haqda el arasında Qaçaq Gülsüm adı ilə məşhur olan Qaçaq Süleymana məlumat gündərmişdir. Qaçaq Süleyman bu məlumatı alan kimi Gürcüstanla əlaqəyə girmişdir. Ona məlumat verirlər ki, “yatab” gətirən qatarda külli miqdarda pul və siyasi baxışlarına gübrə həbs edilən dustaqlar var. Qatar Gəncə yolunda olanda Qaçaq Süleyman Kərəmin ona başa saldığı plan üzrə hərəkatə keçir. İlk olaraq qatara öz adamlarını yerləşdirə bilən qaçaqlar boş ərazidə maşinisti öldürüb, qatari dayandırırılar. Əməliyyat uğurla başa çatır. Dustaqlar azad edilir, pullar götürülür. Soso Cuqaşvili də biləndə ki, qaçaqlar kəndlilərin haqqı uğrunda mübarizə aparır, o da Süleymanın dəstəsinə qoşulmuş, 7 ay bu dəstədə olmuş, bir xeyli əməliyyatlarda da iştirak etmişdir. Onun qorxmaz igid olduğunu eşidən Kərəm ona xəncər və tapança hədiyyə gündərmişdir. Beləliklə də, Qaçaq Kərəmlə Soso arasında dostluq yaranmışdır. Bir müddət sonra Qaçaq Kərəm İosif Stalini Təbrizə dəvət etmiş, 2 ay onu öz yanında saxlamışdır.

Qaçaq Kərəmin xalq arasında dildən-dilə gəzən qəhrəmanlıq hekayələri xırda çinovniklərdən tutmuş, pristava qədər bütün çar məmurlarını qorxuya salır. Çarizim onu aradan götürmək üçün min bir fitnə, fəsadlara əl atsa da istədiyinə nail ola bilmir. Qazax qəza rəisi İosif Qançeli, Gəncə qubernatoru Nakaşidze, Polis dəstəsinin rəisi Hüseynbəy İsrafilbəyov, Ağstafa pristavı Aleksandr Yüzbaşov, Dağıstan süvari alayının komandiri Arçil Cavzavadze, kazak dəstələri və yerli satqınlarla birləşərək dəfələrlə Kərəmi tutmağa və öldürməyə cəhd güstərsələr də bu mümkün olmamışdır.

Qaçaq Kərəm əvvəl Kazımxan hərəkatına, sonra isə Səttarxan hərəkatına dəstək olmuş, Azərbaycan və gürcü dillərini mükəmməl bilən Qaçaq Kərəm 21 avqust 1896-cı ildə sarayda İran şahı Müzəffərəddin Mirzəyə qarşı terrorun qarşısını aldığına görə Rusiya imperatoru onun həyatını bağışlamış, amma imperiya ərazisinə gəlişinə qadağa qoymuşdur.

İranda yaşamağa məcbur olan və öz doğma yurdu Azərbaycanla daima əlaqə saxlayan Qaçaq Kərəm 1910-cu ildə öz əcəli ilə Cənubi Azərbaycanda dünyasını dəyişmişir. O, öz əcəli ilə dünyasını dəyişən yeganə qaçaq olmuşdur. (*kulis.az*, 2022)

Gürcü yazarlardan Anton Purtseladze də 1885-ci ildə Kərəmin qaçaqçılıq fəaliyyətindən bəhs edən dörd pərdəli “*Qaçaq Kərəm*” adlı musiqili səhnə əsəri - “*Qaçaq Kərəm*” operası yazmışdır. (*Rüstəmzadə, 1998, s.117-120*)

Qaçaq Kərəmin haqqında XIX əsrin II yarısında və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış gürcü ədiblərindən Aleksandre Kazbeqi, Aşıq Hazira, İvane Mçedlişvili, Qomeli və başqalarının Qaçaq Kərəm haqqında bədii əsərləri Azərbaycan el şairləri Göycəli Məhəmmədin, Poladlı Qul Vəlinin, Qazaxlı Qəmli Hüseynin dastanlarıyla, şeirləriylə tipoloji səsleşmədədir. (*Məmmədli, 2022, s. 69*) El sənətkarları da öz nəğmələrində, dastanlarında mərd, şücaətli qəhrəmanı vəsf ediblər, el şairləri onunla bağlı yüzlərlə şeirlər, nəğmələr qoşublar. Gürcü müəlliflərindən İlya Xoneli “Qaçaq Kərəm”, Denis Kozlovski “Qaçaq Kərəm”, polkovnik V.Kazaçkovski “Qafqaz qaçaqları” sərlövhəli oçerklər yazmışlar. Həmçinin, Georgi Tumanışvili, Georgi Amilaxviri, jurnalist Soliko və başqaları Azərbaycanın xalq qəhrəmanlarına, qaçaqçılıq hərəkətinin liderlərinə, o cümlədən də, Qaçaq Kərəmə bir sıra bədii və publisistik əsərlər həsr etmişlər.

Nəticə

Göründüyü kimi, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində gürcü dramaturgiyasında Azərbaycan mövzusunun başlıca yer tutduğunu, gürcü dramaturqlarının yaradıcılığında, onların bir sıra əsərlərində qaçaqçılıq mövzusunun xüsusilə geniş planda işıqlandırılmamasının və onların bu mövzuya daha tez-tez müraciət etmələrinin şahidi oluruq. Azərbaycanlı qaçaqların mərdliyi, igidliyi ədəbiyyat üçün gözəl mövzu olub. Bu da aydındır; çünki burada çar Rusiyasına qarşı mübarizə var idi. Gürcü yazıçıları bu mövzunu qabartmaqla, əslində gürcü xalqını da mövcud mütləqiyyətə qarşı öz sözünü deməyə səsləyirdi. Bu da maraqlıdır ki, gürcü yazılı ədəbiyyatından fərqli olaraq, Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında, istər milli poeziyada, nəsrə, istərsə də milli dramaturgiyada bu mövzu o qədər də geniş əksini tapmayıb. Bizcə, buna səbəb, o zaman Azərbaycanda mətbəələrin demək olar ki, olmaması, XX əsrin əvvəllərində isə senzuranın buna imkan verməməsi olmuşdur. Buna görə də qaçaqçılıq mövzusu daha çox dastanlarımızda öz əksini tapmış və şifahi təfəkkürdə yaşamışdır.

Gürcü yazıçılarının Azərbaycan mövzusunə müraciət etmələrinin isə bir sıra səbəbləri var idi. *Birincisi*, Azərbaycan və Gürcüstan arasında ictimai-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi gürcü yazıçılarının Azərbaycana marağını artırır, onları Azərbaycandan bəhs edən əsərlər yazmağa həvəsləndirirdi. *İkincisi*, bəzi gürcü yazıçılarının Bakıda yaşaması, şəhərin qaynar həyatı ilə təmasda olmaları onların

fəhlə mövzusunda əsərlər yazmalarına səbəb olurdu. Eyni vəziyyət Azərbaycan kəndindən yazılan əsərlərə də aid idi. Yəni bəzi gürcü ədiblərinin Azərbaycan kəndləri ilə yaxınlığı və bu kəndlərdə yaşamaları kəndə dair əsərlərin yaranması üçün zəmin yaradırdı. *Üçüncüsü*, Tiflisdə və ümumiyyətlə, Gürcüstanda xeyli Azərbaycanlı yaşayırdı, Azərbaycan dili burada nüfuzlu dil idi və bu dilə bələdlik Azərbaycan mövzusunda əsərlərin yazılması üçün mühüm amillərdən biri idi. Elə buna görə də, gürcü yazıçılarının Azərbaycan mövzusunda müraciət etmələri sonralar da davam etmiş, Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri daha da zənginləşmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Bayat, Füzuli. Qaçaq folkloru sosial-iqtisadi və siyasi-mədəni kontekstdə. Bakı, Elm və təhsil, 2019, 304 səh.
2. Bayramov, Adilxan. Hüseyn bəy Mirzəcamalov (Mədəniyyət tariximizdən). "Mədəniyyət" qəzeti, 2012, 28 sentyabr, s. 12. // Bayramov, A. Sənət məbədləri, sənət fədailəri. Bakı, 2015.
3. Borçalı (Çobanov), Müşfiq. Bu dostluğun yaşı çox... (Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri), Bakı, 1996, Tbilisi, "Universali", 2014; Bakı, "Borçalı", 2015, 280 səh.
4. Gürcü ədəbiyyatı tarixi, Tbilisi, 1969: s. 347.
5. Gürcüstan Milli Arxiv 480/1/978.
6. Gürcüstan Milli Əlyazmalar Mərkəzinin arxiv, 204
7. Hacıyev Abbas, Seçilmiş əsərləri, Bakı: Borçalı, 2001, 378 s.
8. Hacıyev, Abbas. Tiflis Azərbaycan teatri, Bakı, 1984. 158 s.
9. Hacıyev, Abbas. Tiflis ədəbi mühiti, Bakı: Yazıçı, 1980, 184 s.
10. Həsənova, Firəngiz. Azərbaycan ədəbiyyatında Qaçaq Kərəm obrazı, Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı, 2016, 26 səh.
11. kulis.az. 05.01.2022. Qaçaq Kərəm Kərəm kim idi?... (Ən yaxın dostu ilə düşmən oldu, Stalinin həyatını xilas etdi, Maksim Qorki onun haqqında yazdı...) - <https://kulis.az/xeber/media/en-yaxin-dostu-ile-dusmen-oldu-stalinin-heyatini-xilas-etdi-maksim-qorki-onun-haqqinda-yazdi-qacag-kerem-kim-idi-40590>
12. Qorki, Maksim. "Razboi na Kavkaze", Nijeqorodskiy listok, 8 noyabr 1896, N: 309, 314, 324, 325, 327
13. Mçedlişvili, İvane. <http://www.nplg.gov.ge/ilia/ka/00007735/>
14. Mçedlişvili, İosif. https://qwelly.com/group/es_sainteresoa/forum/topics/ioseb-mchedlishvili; <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001746/>
15. Mçedlişvili, Vano. <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00009015/>
16. Məmmədli, Qulam. Azərbaycan teatrının salnaməsi. Bakı, 1975.
17. Məmmədli, Şurəddin. Azərbaycan ədəbiyyatı gürcü mətbuatında (1850-1905). Ankara: Sonçağ Akademi, 2022. 150 s. Kitaba əlavələr. Səh.107-136

18. Məmmədova, Nazilə. “Koroğlu”nun motivləri “Qaçaq Kərəm” və “Qaçaq Nəbi” dastanlarında. // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər (otuz üçüncü kitab), Bakı, “Nurlan”, 2010, 158 ., s. 73-74.
19. Mişiyev, Adil. Azərbaycan yazıçıları və Tiflis ədəbi-ictimai mühiti. Tbilisi, 1987, 304 s.
20. Rüstəmzadə, Rüstəm. Azərbaycan tarixi qəhrəmanlıq dastanları. Bakı: 1998, s.117-120.
21. Sarıyeva, İradə. Dastan yaradıcılığı dövlətçiliyimizin və milli tariximizin tərənnümçüsü kimi... Bakı-xəbər, 20.012017, <https://www.bakixeber.com/medeniyyet/56778.html>
22. Şərif, Əziz. Keçmiş günlərdən, Atam və mən. Bakı, Yazıçı, 1998. 614 səh.
23. Talıbzadə, Kamal. Qorki və Azərbaycan. Bakı, 1959, s. 71-72.
24. Vəliyev, H. Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı gürcü mənbələrində (Monoqrafiya). B., 1984
25. Yeni gürcü ədəbiyyatı tarixi. (Prof.D.Bamezardaşvilinin redaktəsi ilə) Tbilisi Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 1972, 456 səh. (ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორია პროფ. დ. ბამეზარდაშვილის რედაქციით. თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის ბგამომცემლობა, 1972, 456 გვერდი.)
26. Yurdsevər, Almaz. Xalq qəhrəmanı Qaçaq Kərəm haqqında dəyərli mənbə. 525-ci qəzet, 20.02.2015-ci il.

Rəyçi: akademik İsa Həbibbəyli